

DE WET VAN DE REMMENDE VOORSPRONG? D66-LEDEN EN DE INTERNE PARTIJDEMOCRATIE

Joop van Holsteyn en Josje den Ridder

Dat aan de leden van D66 een grote rol zou worden toebedeeld bij het interne reilen en zeilen van de partij, lag bij de oprichting in het najaar van 1966 voor de hand. Immers, een partij die in ‘de ernstige devaluatie van onze democratie’ de belangrijkste reden voor haar oprichting zag, kon moeilijk heen om bijzondere aandacht voor en een grote mate van interne partijdemocratie. Bovendien zette de nieuwe partij zich af tegen het in haar ogen vastgeroeste verzuilde partijstelsel, waarin elites van traditionele partijen bij de gratie van de ‘lijdelijkheid’ van hun achterbannen al decennialang de politieke lakens uitdeelden. Kritiek op de zogenoemde regentenmentaliteit van politieke leiders van dat moment en de vrees voor oligarchisering van partijen waren nadrukkelijk aanwezig. Het moest bij D66 anders. Directe democratie was een ideaal dat ook in eigen gelederen diende te worden vormgegeven – en dat was halverwege de jaren zestig bepaald ongebruikelijk in de bestaande partijen.¹

Door het bijzondere karakter van de interne organisatie van D66 liep de nieuwe partij lang voorop bij het geven van meer zeggenschap aan gewone partijleden. De feitelijke werking van die interne partijdemocratie was echter niet altijd onomstreden. Het ideaal mocht weliswaar aantrekkelijk zijn, de praktijk was soms lastig en weerbarstig. In dit hoofdstuk gaan we op basis van gegevens uit het Leidse Partijledenonderzoek (LPO) van 1999, 2008 en 2017 na hoe D66-leden hun positie in de partij en interne partijdemocratie waarderen. Zo wordt in kaart gebracht of het ledenbestand van houding en opvatting veranderde

en hoe de leden de interne werking van hun partij in het recente en minder recente verleden waardeerden. Is daar in de loop van de tijd verandering in gekomen? En zo ja, is die waardering af- of toegenomen? En hoe verhoudt deze beoordeling van interne democratische verhoudingen en praktijken binnen D66 zich tot die van partijleden in andere partijen, met name CDA, PvdA en VVD?² De behandeling van deze vragen wordt voorafgegaan door een schets van enige historische achtergrond en context. (Zie voor een uitgebreidere geschiedenis het hoofdstuk ‘De roerige geschiedenis van D66: Van vernieuwingsbeweging naar geprofessionaliseerde partij’ van Ewout Klei, en voor een nadere studie van de partijorganisatie van D66 het hoofdstuk “De leden zijn de partij”: De interne partijorganisatie van D66’ van Gerrit Voerman, beide elders in deze bundel.)

Een proeftuin der democratie

Het chaotisch verlopen oprichtingscongres in december 1966, waarop het eerste partijprogramma en de eerste kandidatenlijst van D66 werden vastgesteld, temperde het enthousiasme voor directe democratie niet. De enkele honderden mensen die toen in de RAI en vervolgens in Krasnapolsky in Amsterdam bijeenkwamen, mochten allen aan het debat en de besluitvorming deelnemen. De drempel lag slechts in het betalen van entreegeld, maar na betaling van deze vergoeding kon worden deelgenomen aan wat wel een ‘Poolse landdag’ is genoemd.³ Een jaar later, op het zogeheten structuurcongres in Helmond, werd niettemin vastgehouden aan het ideaal van directe democratie en werden alle pogingen afgewezen om tot meer centrale sturing te komen.

Het resultaat van dat structuurcongres werd in 1967 in de reglementen vastgelegd. Er werd daarbij niet gekozen voor het bij andere partijen gebruikelijke afgevaardigdencongres of partijparlement, maar het hoogste orgaan werd de algemene ledenvergadering (alv), later de ‘landelijke ledenvergadering’; in de literatuur zou een dergelijk orgaan worden aangeduid als ledencongres. Elk individueel partijlid heeft – tot op de dag van vandaag – stem- en spreekrecht op het ledencongres. Wat echter wel snel weer verdween, was de ‘steekproefvergadering’.⁴ Waar bestaande partijen beschikten over een

partijraad die tussen congressen door bijeen kon worden geroepen, beschouwde D66 dergelijke partijraden als hinderpalen tussen bestuur en leden. Daarom introduceerde de partij als alternatief vergaderingen waarbij tweehonderd willekeurig geselecteerde partijleden uitgenodigd werden om zich over inhoudelijke of organisatorische kwesties te buigen en daarover te stemmen. Het betrof een 'experiment' zonder bindende besluitvorming, hetgeen er waarschijnlijk aan heeft bijgedragen dat het mislukte. De deelname werd te gering geacht en het experiment werd niet voortgezet. Wat bleef, was de deelname van alle gewone leden aan de interne besluitvorming over onder meer kandidatenlijsten en verkiezingsprogramma's (mits zij op een ledencongres aanwezig waren).

Gewone leden konden aan de formele besluitvormingsprocessen meedoen, maar wie mochten er dan lid zijn? Hier toonde de partij haar jeugdig elan. Vanaf de leeftijd van zestien jaar kon men partijlid worden, in 1992 zelfs vanaf veertien jaar. Hierin liep D66 voorop. Al waren er wel degelijk beperkingen. Aanvankelijk mochten, zoals bij andere partijen, alleen Nederlanders lid worden, die bovendien contributie moesten betalen. Vanaf 1978 werd daarnaast uitdrukkelijk gesteld dat een bestuursfunctie in of vertegenwoordigende functie namens D66 niet kon worden gecombineerd met het lidmaatschap van andere partijen.

In de eerste jaren stelde D66 trouwens nog een bijzondere eis, waarin het opinieklimaat van de jaren zestig en zeventig tot uitdrukking kwam. Het verwerkingsproces van de Tweede Wereldoorlog in Nederland verliep in die jaren volgens een heftig goed-foutschema. Tevens riep de jongere generatie de generatie van haar ouders ter verantwoording. In die atmosfeer verlangde D66 van partijleden die een bestuurs- of vertegenwoordigende functie wilden vervullen te verklaren 'dat zij na 9 mei 1940 niet zodanig betrokken zijn geweest bij handelingen, uitingen of voorvallen waaruit een nationaal-socialistische, fascistische of racistische gezindheid blijkt, of zij niet zodanig hebben deelgenomen aan activiteiten van de bezettende macht dat een en ander een moreel beletsel zou vormen bij de kandidatuur voor het lidmaatschap voor een vertegenwoordigend lichaam'.⁵ Deze bepaling bleef bestaan tot 1984, toen zij werd vervangen door de algemenere eis dat men niet betrokken mocht zijn geweest bij handelingen of voorvallen waaruit een fascistische of racistische gezindheid blijkt. Ook die

eis is overigens vervallen. Momenteel geldt alleen nog de algemene en positief geformuleerde eis die sinds 1968 in de statuten staat: dat mensen ‘die redelijkerwijs geacht kunnen worden in te stemmen met de uitgangspunten van de Partij’ lid van D66 kunnen worden.⁶

Vereisten voor het lidmaatschap bepalen echter slechts in beperkte mate de omvang van het ledenbestand. Veel belangrijker daarvoor lijkt het electorale wel en wee van de partij. Die geschiedenis kent bij opeenvolgende verkiezingen hoge pieken en diepe dalen, die mogelijk doorwerken in de omvang, samenstelling en opvattingen van dat ledenbestand (zie ook het hoofdstuk “Wie zijn die mensen?” Over de kiezersaanhang van D66, 1967-2021’ van Joop van Holsteyn en Galen Irwin). Voorbeelden hiervan zijn het dieptepunt in 1974, de terugval na Terlouw in 1982 en de weinig florissante positie in 2006. In 1974 had de euforie over het in 1967 als grote overwinning beschouwde verkiezingsresultaat van zeven zetels met Hans van Mierlo als lijsttrekker plaatsgemaakt voor interne verdeeldheid en het bijna opheffen van de partij. Na een comeback als ‘redelijk alternatief’ onder leiding van Jan Terlouw raakte de partij in 1982 nogmaals in verval, toen ze met het CDA in het rompkabinet-Van Agt III bleef zitten, nadat de PvdA de coalitie van oorspronkelijk CDA, D66 en PvdA had verlaten.⁷ De gemoederen liepen intern hoog op tijdens een uiterst druk bezocht congres in juli 1982, gevolgd door wederom een periode van verval, nadat Terlouw was teruggetreden. In 2006 stond de partij er beroerd voor en behaalde haar slechtste verkiezingsresultaat ooit (drie zetels), gevolgd door eveneens slechte resultaten bij de Statenverkiezingen in 2007; wel haalde zij nog twee zetels in de senaat. De partij ging ‘langs de afgrond’,⁸ maar titels van partijrapporten uit 2007 (*Verloren vertrouwen en de weg naar herstel* en *Klaar voor de klim*) lieten tegelijkertijd zien dat de partij het er niet bij liet zitten. Alexander Pechtold kreeg als ‘verse’ politiek leider de kans de partij weer op te bouwen, wat zich electoraal uitbetaalde: 9 tien zetels in 2010, twaalf zetels in 2012, negentien zetels in 2017 en – onder Sigrid Kaag – 24 zetels bij de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021, nadat de partij vanaf oktober 2017 met VVD, CDA en CU deelnam aan het kabinet-Rutte III.

Toch kan men zien dat een belabberde electorale positie er niet onontkoombaar toe leidde dat het ledental even beroerd was. Er bleven steeds voldoende leden over om de partij door en zelfs uit het

electorale dal te trekken: het ledenbestand als vliegwiél van de partij. Niettemin is de sterke groei van het ledental na het midden van de jaren zeventig en na 2008 wel degelijk het resultaat van het nieuwe elan dat Terlouw respectievelijk Pechtold tentoonspreidden en dat zich (tijdelijk) ook electoraal uitbetaalde. De ontwikkeling in het aantal partijleden van D66 sinds 2008 lijkt in te gaan tegen de zichtbare neergaande trend in ledenaantallen van CDA, PvdA en VVD. Zo kon de partij zomer 2017 in een strategisch plan melden: 'D66 staat er goed voor. We hebben ruim 28.000 leden, een ijzersterk programma en we hebben herkenbare, sterke volksvertegenwoordigers en bestuurders in stad, land en in Europa.' Maar het kon nog beter door 'innovatieve keuzes' te maken, onder meer op het punt van het partijlidmaatschap, dat moest worden gedifferentieerd: 'Het doel is de basis van onze politieke vereniging te verstevigen zodat meer mensen met diverse achtergrond en kwaliteiten zich aan ons verbinden. Ondernemer, kunstenaar of ambtenaar, jong en oud, uit de stad of uit het dorp.'¹⁰ Ook moest het aantal actieve leden en sympathisanten worden vergroot.

Ideaal en werkelijkheid van de directe democratie

Ondanks alle turbulentie in D66 bleef het beginsel van de interne directe democratie gehandhaafd. Zoals het strategisch plan van 2017 onomwonden zei: 'Het principe van elk lid een stem blijft uiteraard overeind'. Dat wil echter niet zeggen dat de praktische ervaringen met dit principe altijd onverdeeld positief waren.

De steekproefvergadering was – zoals we zagen – snel afgeschaft. Later, op het drukbezochte congres van 1982, waar het lijsttrekkerschap van Terlouw aan een zijden draad hing, liepen de emoties hoog op. 'Vandaag kwamen de mensen op het drama af,' aldus de hoofdrolspeler zelf in zijn 'politiek dagboek'.¹¹ Een stoet van prominente partijleden domineerde de besluitvorming echter zodanig dat directe democratie er feitelijk verkeerde in haar tegendeel: oligarchisering.¹² Het extra congres na het Paasakkoord in april 2005 in Den Haag, waar ruim 2.700 leden aanwezig waren en dat rechtstreeks op televisie werd uitgezonden, zou een opmerkelijk vergelijkbaar beeld laten zien.¹³

In 1982 was Terlouw door de leden in de poststemming over de kandidatenlijst slechts op de vierde plaats gezet, maar formeel was het aan het congres om de lijsttrekker aan te wijzen. Dat bleek ook nog eens in 1998, toen de leden Thom de Graaf prefereerden als lijsttrekker. Het hoofdbestuur had zich echter al gecommitteerd aan de keuze – ‘Het is een meisje geworden en ze heet Els’¹⁴ – van Van Mierlo voor lijsttrekker Els Borst. Het congres mocht daar formeel aan voorbijgaan, maar kon politiek en feitelijk niet anders dan ermee instemmen.¹⁵ Anders dan vaak wordt gedacht, liep D66 trouwens niet voorop bij het rechtstreeks verkiezen van de lijsttrekker door de leden in een stemming op afstand (per post of digitaal); dat werd pas in 2006 en in afwijking van het toenmalige huishoudelijk reglement de facto ingevoerd, nadat andere partijen daar eerder toe waren overgegaan. Het leidde tot een felle strijd tussen Pechtold en Lousewies van der Laan, met persoonlijke verwijten over en weer. Toch besloot D66 dit instrument te handhaven. Momenteel geldt formeel dat een D66-lid zich kandidaat kan stellen voor het lijsttrekkerschap wanneer ten minste 1 procent van de leden hem of haar steunt. De verkiezing vindt op digitale wijze plaats.¹⁶

De chaotische taferelen die de interne directe democratie op gezette tijden opleverde, brachten sommigen er in het verleden toe te spreken van ‘een anarcho-liberale partij’ of van ‘het anarchistische dat D66 van zichzelf heeft’.¹⁷ De laatste jaren zijn dat soort aanduidingen minder vaak te horen. Dat kan te maken hebben met de professionalisering van de partij, die vooral sinds 2008 heeft plaatsgevonden. De tegen de gevestigde politieke orde gerichte Gideonsbende van weleer maakte allengs plaats voor een strakker georganiseerde partij, die nu zelf tot de gevestigde macht behoort. Maar wellicht heeft de voorsprong op het terrein van de interne partijdemocratie, die in het begin van de 21ste eeuw door diverse andere partijen ten minste werd ingelopen,¹⁸ door sommige ervaringen toch remmend gewerkt op het enthousiasme en de steun van de leden daarvoor. Die vraag komt in de volgende paragrafen aan de orde.

Leden van D66 vergelijkenderwijs

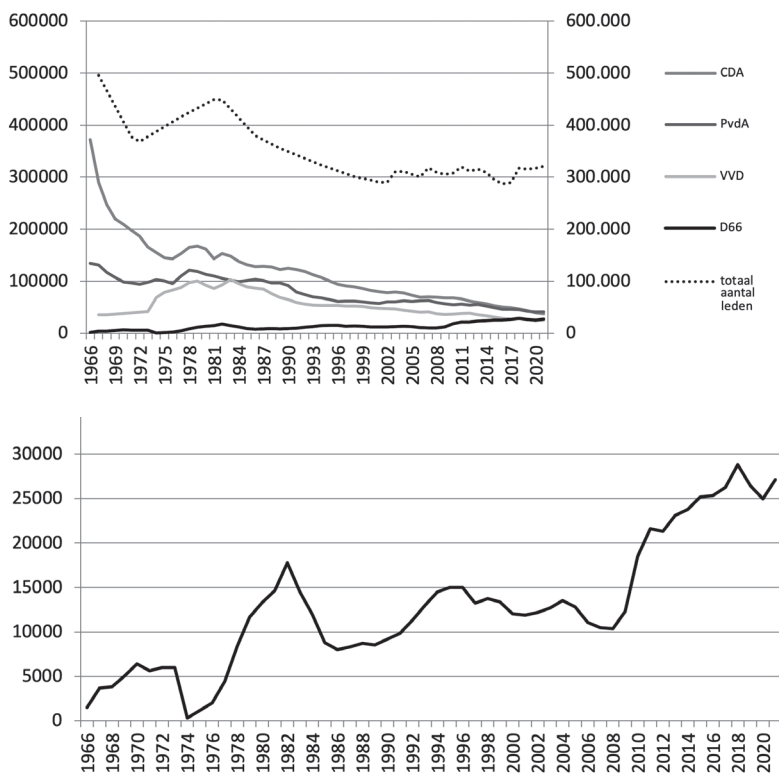
De leden van D66 passeerden al enkele malen enigszins terloops de revue als in potentie voorname politieke actoren die, althans formeel,

intern konden meepraten en -beslissen over alle zaken de partij betreffende, zoals het verkiezingsprogramma en de lijsttrekker. Maar wie zijn die leden? Wat is hun achtergrond in termen van geslacht, leeftijd en opleiding? Bij de oprichting bleek D66 een bende van hoogopgeleide jongens¹⁹ – maar dat was toen. En hoe dachten en denken leden van D66 eigenlijk over wat toch het oer-issue van de partij moet worden genoemd: democratisering en democratische verhoudingen, buiten maar niet minder binnen de eigen partij? In deze paragraaf komen deze vragen aan bod, primair op basis van de gegevens van het zogenoemde Leidse Partijledenonderzoek van 1999, 2008 en 2017, plus enkele gegevens van 1986.²⁰ Helaas dekken deze onderzoeksgegevens niet de hele bestaansperiode van D66, maar evenzogoed geven ze een rijk en gedifferentieerd beeld van het ledenbestand van D66 voor de afgelopen decennia, een beeld dat tevens kan worden vergeleken met CDA, PvdA en VVD, en voor 2017 met nog enkele andere partijen.

Wie zijn de leden van D66?

Als ledenpartij was D66 oorspronkelijk een erg kleine partij vergeleken met de traditionele volks- en massapartijen CDA (en zijn voorgangers) en PvdA, en zelfs met de VVD, die ondanks het zelfgekozen predicaat ‘volkspartij’ nooit een grote ledenpartij is geweest of geworden. Die term ‘volkspartij’ in de VVD was dan ook vooral bedoeld om aan te geven dat het de partij om het algemeen belang te doen was.²¹ Echter, gestaag dalende ledentallen bij deze drie partijen, gecombineerd met de groei van het ledental in met name het recentste decennium, maken dat D66 zich momenteel wat de omvang van zijn ledenbestand betreft met de voorheen Grote Drie kan meten (zie Figuur 1). Op 1 januari 2021 is D66 de VVD zelfs in ledental voorbijgestreefd, na een ledengroei die mede is toegeschreven aan de aantrekkingskracht van de nieuwe politiek leider en lijsttrekker bij de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021, Sigrid Kaag, wat nogmaals de sterke positieve relatie tussen kiezers- en ledentallen suggereert.²² Meer in het algemeen vormt D66 overigens een van de tegenvoorbeelden in het dominante vertoog dat het met de ledentallen van politieke partijen in West-Europa steeds slechter gesteld zou zijn, en rechtvaardigt D66 de clausulering dat ‘a slightly more nuanced development in membership size can be observed especially for some parties.’²³

Figuur 1: Partijleden D66, cda, PvdA, vvd en totaal, 1967-2021 (boven) en D66 afzonderlijk (onder) (bron: www.dnpp.nl)

De samenstelling naar enkele achtergrondkenmerken laat zien dat D66 als ledenorganisatie niet zo veel (meer) afwijkt van de andere drie partijen waarvoor we voor een langere periode gegevens hebben (zie Tabel 1). Zo blijkt ‘de politiek’ overwegend een mannenzaak te zijn als het om partijleden gaat, ook bij D66. In alle jaren domineren mannen het ledenbestand van D66; in 2017 is de verhouding mannen-vrouwen 3:1. Een dergelijke scheve verhouding was altijd al aanwezig bij CDA en ook VVD. Van de vier vergeleken grote(re) partijen is het alleen de PvdA waarbij de verhouding tussen mannen en vrouwen iets minder scheef is, zij het nog altijd verre van evenredig, met ongeveer twee derde deel mannelijke en een derde deel vrouwelijke leden.

Tabel 1: Enkele kenmerken van leden van D66, CDA, PvdA en vvd, 1986-2017

partij	geslacht		leeftijd			opleiding			subj. soc. klasse		
	man	vrouw	18-30	60-plus	gem.	laag	midden	hoog	hoger	midden	arbeiders
CDA											
1986	80	20	3	40	56,6	15	54	32	29	60	11
1999	75	25	3	52	61,1	6	58	36	41	51	8
2008	76	25	2	73	66,9	2	56	41	42	53	6
2017	78	22	1	77	69,1	1	38	61	55	41	4
D66											
1986	73	27	16	9	43,4	1	26	73	55	40	4
1999	52	48	13	17	47,3	0	17	82	69	28	3
2008	65	35	1	57	62,3	0	17	83	74	24	2
2017	76	24	17	33	50,3	0	6	94	75	24	2
PvdA											
1986	62	38	6	29	49,8	12	47	40	22	39	40
1999	64	36	6	30	54,2	4	37	58	43	36	22
2008	63	37	4	49	59,8	2	33	66	49	36	15
2017	67	33	3	72	65,3	1	24	75	53	33	14
VVD											
1986	72	28	9	34	52,9	2	47	51	59	38	3
1999	69	31	5	43	57,3	1	44	55	69	29	1
2008	76	24	8	31	51,5	0	23	76	76	23	2
2017	80	20	8	45	56,7	0	16	84	74	24	2

De recentste revitalisering van D66 in of sinds 2008 lijkt zich te tonen in het keren van de interne vergrijzingstrend. D66 had in 1986 en 1999 nog ongeveer evenveel relatief jonge leden van onder de dertig jaar als oudere leden van boven de zestig, maar zag in 2008 dat de ouderen de overhand hadden gekregen: het aandeel jongeren was gering, de zestigplussers vormden de meerderheid, en de gemiddelde leeftijd van de partijleden was van onder de vijftig naar ruim boven de zestig jaar gestegen. Echter, een decennium later blijken de eerdere leeftijdsverhoudingen binnen het D66-ledenbestand min of meer hersteld, met 17 procent van de leden jonger dan dertig en een naar vijftig jaar gedaalde gemiddelde leeftijd. Voor 2017 – en het is waarschijnlijk dat de geringe latere ledenwinst dit beeld nog iets verder naar ‘omlaag’ heeft bijgesteld – doet D66 het relatief goed, vergeleken met CDA, PvdA en vvd en onder de aanname dat ook hier geldt dat wie meer jeugd heeft wellicht tevens een betere toekomst heeft. Overigens zijn, kennelijk

ongeacht hun leeftijd, leden van D66 relatief hoogopgeleid. Misschien al vanaf zijn oprichting – D66 als ‘Boerenpartij voor intellectuelen’, zoals Ferry Hoogendijk al in 1967 de nieuwe partij typeerde in *Elseviers Weekblad* – maar zeker sinds 1986 heeft het overgrote deel van het ledenbestand een hogere opleiding genoten, in 2017 bijna iedereen (94 procent). Op dit punt gaan andere partijen trouwens steeds meer lijken op D66; bij CDA, PvdA en VVD zien we dat de hoogopgeleide leden van minderheid of krappe meerderheid in 1986 tot ruime of zeer ruime meerderheid in 2017 zijn uitgegroeid.

Ook, en allicht positief met opleiding samenhangend, in termen van (subjectieve) sociale klasse zien we dat de vier hier gerepresenteerde partijledenbestanden in de loop der tijd meer gelijkenis zijn gaan vertonen. D66 was altijd een partij waarin leden die zichzelf rekenden tot de hogere of hogere middenklasse (in Tabel 1 samengebracht in de categorie ‘hoger’) de overhand hadden,²⁴ zij het minder duidelijk in 1986 dan sinds 2008, een patroon dat voor de hele bestreken periode sterk overeenkomt met dat bij de VVD. Leden van het CDA rekenden zich lange tijd in meerderheid tot de gewone middenklasse, maar het aandeel van die leden was in 2017 tot een minderheid teruggelopen, en ook hier zien we dat leden uit de hogere klasse in cijfermatig opzicht recentelijk het christen-democratische ledenbestand zijn gaan domineren. Iets vergelijkbaars is het geval bij de PvdA. In 1986 kon die partij zich met verwijzing naar haar ledenbestand nog met enig recht arbeiderspartij noemen – al noemt de partij zich niet voor niets anders dan haar voorganger Sociaal-Democratische Arbeiderspartij een partij van de *arbeid*, niet van de *arbeiders* –, met de grootste minderheid van 40 procent van de leden die zich rekenden tot de hogere of gewone arbeidersklasse. Dat ledensegment is drastisch geslonken tot ongeveer 15 procent in de 21ste eeuw; bij de PvdA heeft ongeveer de helft van de partijleden zich naar eigen zeggen weten te verheffen tot de hogere (midden)klasse, of rekent zichzelf althans tot deze klasse.

Wie verwacht zou hebben dat die jonge, hoogopgeleide leden van D66 vervolgens en masse hun ongetwijfeld in termen van menselijk kapitaal aanzienlijke potentie inzetten voor en actief zijn binnen de partij, komt echter enigszins bedrogen uit. In het LPO geeft in alle jaren een ruime meerderheid van 60 à 70 procent aan zich niet, (vrijwel) niet of niet zo actief te achten als partijlid (gegevens niet gepresenteerd). De helft (in 1999) of zelfs meer nog (in 2008 en 2017) geeft

aan helemaal geen tijd kwijt te zijn aan het partijlidmaatschap of het werk voor de eigen partij. Slechts ongeveer één op de vijf partijleden is per maand een halve dag of meer bezig met dergelijke activiteiten; deze groep omvat partijleden die als volksvertegenwoordigers of bestuurders namens de partij van ‘de politiek’ tot op zekere hoogte hun dagelijkse werk en professie hebben gemaakt.²⁵ Wat hun activisme voor of in de partij betreft zijn D66-leden overigens niet wezenlijk anders dan leden van CDA, PvdA en VVD, die eveneens in meerderheid aangeven het partijlidmaatschap vooral passief te beleven. Een ander overeenkomstig gegeven is dat over de hele linie meer partijleden aangeven recentelijk (in 2017) minder actief te zijn als partijlid dan in het verleden (voor D66: 38 procent) in plaats van nu actiever dan in het verleden (voor D66: 17 procent), vooral vanwege persoonlijke omstandigheden.

Al met al lijkt het strategische plan van D66 van eind 2017 dat streeft naar een divers en actief partijlidmaatschap in termen van te realiseren ambitie nog steeds relevant, omdat zowel de diversiteit als de mate van activisme van D66-leden voor de partij te wensen overlaat – al doet D66 op dit punt niet onder voor andere gevestigde partijen. Mede daardoor en ook omdat de beperkte diversiteit en het beperkte activisme een fenomeen vormen dat zich eveneens elders voordoet,²⁶ is het niet de verwachting dat D66 er nu, in 2021, wezenlijk anders voor staat dan onze gegevens van enkele jaren terug tonen.

Wat denken leden van D66 over interne partijdemocratie?

De passiviteit onder leden van D66 sluit geenszins uit dat men wel degelijk hooggestemde idealen had of heeft ten aanzien van inspraak- en zeggenschapsmogelijkheden. Democratie en democratische verhoudingen doen er immers toe, wellicht bovenal voor D66-leden. Een van de vele doelen die partijen kunnen nastreven, en wat met name D66 vanaf zijn oprichting nadrukkelijk stelde te doen, is het ‘streven naar meer inspraak en democratie’. Van de D66-leden vindt blijkens het LPO 2017 44 procent dat nog altijd een ‘zeer belangrijk’ doel voor de eigen partij (gegevens niet gepresenteerd).²⁷ Daarmee onderscheiden D66'ers zich van leden van CDA, PvdA en VVD, van wie 20, 31 respectievelijk 23 procent deze opvatting is toegedaan. Een dubbele kanttekening is daarbij echter op haar plaats. Niet alleen meende van het ledenbestand van 2008 nog een meerderheid van 56 procent dat het

streven naar meer inspraak en democratie een zeer belangrijke partijdoelstelling was, maar in 2017 is dat streven zeker niet het doel of de waarde waaraan het meeste belang wordt toegekend. Van de achttien onderscheiden doelen die in het LPO aan partijleden werden voorgelegd, nam het streven naar meer democratisering als het gaat om het oordeel ‘zeer belangrijk’ slechts een lage middenpositie in de rangorde in (positie 10), op heel ruime afstand van onder meer ‘in stand houden rechtsstaat’ (78 procent ‘zeer belangrijk’), ‘waarborgen vrijheid individu’ (77 procent), ‘streven naar schoon en duurzaam milieu’ (74 procent) en ‘bieden van gelijke kansen voor alle burgers’ (72 procent). Doelstellingen van een overwegend sociaal-liberale partij die volgens haar zelfbeeld iedereen vrijlaat, maar niemand laat vallen.²⁸ Niet alleen bij de politieke top, ook bij de partijleden lijkt staatsrechtelijke vernieuwing bepaald niet meer de belangrijkste politieke prioriteit.

Hoe dan ook ziet nog altijd een substantieel deel van de leden van D66 in het streven naar meer inspraak en zeggenschap een zeer belangrijke doelstelling van de partij. En als geldt dat een betere wereld bij jezelf begint, dan begint een betere democratie allicht bij de eigen partij.²⁹ Hoe denken D66-leden over die interne democratie? In het LPO was een forse batterij deels herhaalde uiteenlopende stellingen over deze thematiek opgenomen, die we vanwege de gerichtheid van dit hoofdstuk op juist dit thema uitgebreid presenteren (zie Tabel 2) en bespreken, niet alleen voor D66 en de (voorheen) Grote Drie maar in dit geval voor alle partijen waarvoor we gegevens beschikbaar hebben, opdat we kunnen bezien of en hoe leden van D66 zich gelijk opstellen als of juist anders dan leden van andere partijen.

Eerder is, gelet op hun redenen om zich ooit als lid bij een partij aan te sluiten, in algemene zin voor Nederland opgemerkt ‘dat leden iets willen leren en “overhouden” aan hun partijlidmaatschap’.³⁰ Dat het hun meer om de knikkers van macht en invloed gaat dan om het politieke spel en de sociale aspecten ervan, blijkt ook uit reacties op de stelling dat het leden meer zou gaan om gezelligheid dan om het stemmen over partijbesluiten (Tabel 2, stelling 1). Daar is in 2017 van de D66- en andere leden zo goed als niemand het mee eens. Dat het in de politiek en bij implicatie in politieke partijen uiteindelijk gaat om macht en invloed,³¹ lijkt voor partijleden geen probleem: onder D66’ers is slechts één op de tien leden van mening dat er in de partij te veel aandacht zou zijn voor het uitoefenen van macht en invloed, en te

weinig voor onderling overleg en debat (stelling 2). Met name binnen PvdA en VVD is in 2017 een iets groter aandeel der leden die opvatting toegedaan, maar ook daar betreft het bescheiden minderheden van 20 tot 25 procent.

Macht, invloed en partijbesluiten doen ertoe. Maar wie mag dan meedoen en wat zijn de mogelijkheden in dezen voor anderen dan reguliere partijleden, zoals sympathisanten, in een tijd waarin partijen naarstig op zoek zijn naar nieuwe steun en worteling in de maatschappij, eventueel door middel van andere organisatievormen en lidmaatschapsmodellen?³² Die sympathisanten kunnen volgens een aanzienlijk deel van de leden van D66 volwaardig deelnemen aan discussies in de partij (stelling 3), zij het dat in de loop der tijd steeds minder D66'ers aan sympathisanten die ruimte wensen te bieden, van een meerderheid van 62 procent in 1999 via 54 procent in 2008 tot een minderheid van 42 procent in het LPO van 2017.³³ Mee mogen stemmen over zoiets als de verkiezing van de lijsttrekker bij Tweede Kamerverkiezingen is echter niet aan de orde; in 2017 is een stem voor sympathisanten in dat belangrijke intern-democratische proces volgens slechts 14 procent akkoord (stelling 4). Op dit punt wijkt de partij die zich ooit onderscheidde vanwege haar in formeel opzicht hoge intern-democratische gehalte trouwens niet af van andere partijen. Ook in die partijen zijn het in de regel substantiële minderheden die akkoord zijn met de deelname van sympathisanten aan het interne debat, maar meebeslissen bij de selectie van de lijsttrekker is volgens het merendeel van de partijleden niet gewenst. De belangrijkste beslissingen in een democratische partij moeten nu eenmaal (direct) door de leden worden genomen, zo meent een ruime meerderheid van de D66-leden van in alle jaren ongeveer 70 procent (stelling 5). Echter, wederom zijn leden van D66 en andere partijen het, zeker in 2017, min of meer met elkaar eens, ook vanwege het groeiende aandeel leden bij andere partijen dat deze mening is toegedaan, een aandeel dat enkel bij de SGP een minderheid betreft. Een van die wellicht belangrijke keuzes, zeker voor een partij als ledenorganisatie, is de keuze van de partijvoorzitter, waarbij het overgrote deel van de D66-leden in 2008 voorstander was van een rechtstreekse verkiezing en dat nog steeds is in 2017 (stelling 6). Onderscheidend is deze houding nochtans niet, gezien het feit dat ook bij andere partijen de (grote) meerderheid van de leden meent dat zij hun voorzitter direct

moeten kunnen kiezen; zelfs bij de SGP, die over de hele linie relatief terughoudend is als het gaat om directe ledenrechten, vindt de helft dat een goed idee.

Tabel 2: Opvattingen over interne partijdemocratie onder leden D66 en overige partijen, 1999-2017 (procent [zeer] eens)

	jaar	50PLUS	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
1. Voor partijleden is gezelligheid in de partij belangrijker dan stemmen over partijbesluiten.	2017	4	5	2	3	2	5	3	5
2. In [mijn partij] is te veel aandacht voor het uitoefenen van macht en invloed, en te weinig voor onderling overleg en debat.	2017	17	16	3	9	5	24	5	21
3. Sympathisanten moeten volwaardig kunnen deelnemen aan discussies in de partij.	1999		44		62		52		36
	2008		40	28	54	55	47	18	37
	2017	35	34	30	42	51	36	15	36
4. Sympathisanten van [mijn partij] moeten mee kunnen stemmen bij de verkiezing van de lijsttrekker bij Tweede Kamerverkiezingen.	2017	29	18	10	14	19	21	14	14
5. In een democratische partij moeten de belangrijkste beslissingen direct door de leden worden genomen.	1999		55		73		58		53
	2008		44	36	71	55	54	22	53
	2017	76	65	52	67	63	67	37	62
6. De voorzitter van de partij moet direct door de leden worden gekozen.	2008		81	47	88	70	84	43	83
	2017	88	78	60	88	79	86	51	87

	jaar	50PLUS	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
7. Leden die zich langere tijd met een bepaald thema hebben beziggehouden, moeten bij de besluitvorming meer invloed hebben dan passieve leden.	1999		52		31		37		45
	2008		60	58	35	43	47	46	43
	2017	55	52	48	39	41	40	49	44
8. Een ledenreferendum over een bepaald politiek standpunt komt de besluitvorming binnen de partij ten goede.	1999		39		75		51		37
	2008		43	55	73	62	61	28	54
	2017	76	44	42	63	56	52	28	45
9. Bij Tweede Kamerverkiezingen moet de lijsttrekker direct door de leden worden gekozen.	2008		47	32	87	60	69	36	63
	2017	77	61	33	70	65	70	39	64
10. Als partijleden eenmaal een besluit hebben genomen, zijn volksvertegenwoordigers van die partij daaraan gebonden.	1999		46		46		43		44
	2008		53	46	44	32	45	47	51
	2017	67	51	39	32	44	41	50	44
11. De Tweede Kamerfractie moet in alle gevallen onafhankelijk van de partijleden beslissen.	2008		47	29	41	26	37	36	40
	2017	36	48	38	36	31	40	35	46

Voor een privilege voor die leden die zich langere tijd met een bepaald thema hebben beziggehouden ten opzichte van passieve leden, bestaat ruime minderheidssteun onder D66-leden (stelling 7). Ook bij andere partijen is er aanzienlijke steun voor die doorbreking van het principe van gelijke intern-democratische rechten voor alle leden, lopend van ongeveer 40 procent tot een krappe meerderheid bij CDA en 50PLUS. Die twee partijen zijn het echter vervolgens scherp oneens over de stelling dat een ledenreferendum over een bepaald politiek standpunt de

besluitvorming binnen de partij ten goede zou komen (stelling 8): een meerderheid van de 50PLUS-leden maar een minderheid van de CDA'ers en de leden van VVD, CU en SGP, geeft in het LPO 2017 aan die mening te hebben. De leden van D66 zijn in meerderheid van mening dat dit het geval is en geven aldus duidelijker dan leden van de meeste andere partijen aan wel iets te zien in het interne gebruik van dat direct-democratische instrument over een bepaalde inhoudelijke positie.

De geschiedenis van D66 kent, zoals we in de summiere inleidende schets van deze bijdrage aanstipten, enkele voorbeelden van geruchtmakende directe bemoeienis van het ledenbestand met de landelijke politiek, het toneel waarop veelal vooral gekozen volksvertegenwoordigers een hoofdrol spelen. De relatie tussen de gewone leden en de aanzienlijk kleinere groep namens de partij gekozen volksvertegenwoordigers lijkt weinig eenduidig, mogelijk ronduit moeizaam. Zo is een minderheid van 32 procent (in 2017; ruim 40 procent in eerdere jaren) van de D66-leden het eens met de stelling dat als partijleden eenmaal een besluit hebben genomen de D66-volksvertegenwoordigers daaraan gebonden zijn (stelling 10), maar is een ongeveer even grote groep (36 procent in 2017, 41 procent in 2017) van mening dat de Tweede Kamerfractie in alle gevallen onafhankelijk van de partijleden dient te beslissen (stelling 11). Deze aanzienlijke spanning tussen het formele, constitutioneel verankerde vrije mandaat en de feitelijke partijpolitieke gebondenheid van volksvertegenwoordigers in de representatieve democratie is trouwens niet uniek voor D66, maar zien we terug bij alle andere partijen, misschien nog het minst bij 50PLUS, waar de mening dat besluiten van partijleden bindend zijn althans in 2017 onder partijleden lijkt te domineren.

Tussen droom en daad staan volgens dichter Willem Elsschot onder meer wetten in de weg, en praktische bezwaren. Het is dan ook zaak om de reacties op de algemene en abstracte stellingen over diverse zaken aangaande de interne democratische verhoudingen aan te vullen met enigszins concrete zaken in de vorm van (gerapporteerd) feitelijk gedrag. Op basis van het LPO 2017 is dat mogelijk in de vorm van antwoorden op de vraag of leden binnen de eigen partij 'al eens [hebben] meegepraat of gestemd over' besluitvormingsprocessen over uiteenlopende interne zaken (zie Tabel 3). Dan blijkt dat een fors deel van de aan het LPO deelnemende D66-leden zich met name op lokaal niveau met een en ander heeft bemoeid: met de samenstelling van de kandidatenlijst

voor gemeenteraadsverkiezingen (75 procent), met de selectie van de lijsttrekker bij die verkiezingen (63 procent), en met het lokale verkiezingsprogramma (58 procent).³⁴ Kleinere maar nog altijd aanzienlijke groepen leden praatten of stemden mee bij landelijke besluitvormingsprocessen, zoals de samenstelling van de kandidatenlijst voor Kamerverkiezingen (53 procent) en de selectie van de lijsttrekker (42 procent), en de inhoud van het verkiezingsprogramma (33 procent). Binnen de partij had een ruime minderheid van 43 procent naar eigen zeggen op enigerlei wijze bemoeienis met de selectie van de partijvoorzitter.

Tabel 3: Aandeel partijleden dat bemoeienis had met interne besluitvormingsprocessen, leden D66 en overige partijen, 2017

% meegepraat of meegestemd over ...	50PLUS	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
a. de samenstelling van de kandidatenlijst voor gemeenteraadsverkiezingen.	19	64	50	75	51	61	40	73
b. de samenstelling van de kandidatenlijst voor Kamerverkiezingen.	14	34	14	53	33	33	24	52
c. de selectie van de partijvoorzitter.	15	38	10	43	28	70	22	63
d. de selectie van de lijsttrekker voor Kamerverkiezingen.	12	30	8	42	30	59	15	45
e. de selectie van de lijsttrekker voor gemeenteraadsverkiezingen.	13	57	37	63	44	55	34	64
f. het verkiezingsprogramma voor gemeenteraadsverkiezingen.	16	61	47	58	49	51	30	68
g. het verkiezingsprogramma voor Kamerverkiezingen.	13	26	13	33	22	27	10	30
Opmerking: - De weergegeven percentages tellen met de antwoordcategorie 'nee' op de vraag of men al eens heeft meegepraat of meegestemd plus de categorie 'niet van toepassing in mijn partij' op tot 100 procent.								

Tussen de onderzochte partijen bestaan forse verschillen als het gaat om deze manier van intern politiek activisme.³⁵ Zo blijken leden van 50PLUS en ook SGP over de hele linie betrekkelijk weinig te hebben meegesproken en meebeslist, terwijl behoorlijk veel leden in andere partijen zich (in enige mate) met partijactiviteiten hebben beziggehouden, zij het ten aanzien van uiteenlopende zaken. In het CDA hebben weinig leden van 2017 bemoeienis met zaken die de Kamerverkiezingen betreffen, maar er zijn er meer als het gaat om het lokale niveau; op een lager niveau zien we dat patroon eveneens bij de ChristenUnie en GroenLinks. Relatief veel leden van de PvdA zijn betrokken geweest bij met name de selectie van hun partijvoorzitter, en behoorlijk wat VVD-leden, ten slotte, zeggen te hebben meegepraat en meebeslist in besluitvormingsprocessen in hun partij.

Een laatste aanscherping van het bij het D66-ledenbestand bestaande beeld van de interne partijdemocratie is mogelijk als we percepties van feitelijke invloed en opvattingen over gewenste invloed vergelijken. Deelnemers aan het LPO 2017 is gevraagd aan de hand van een schaal lopend van 0 ('heel weinig invloed') tot en met 10 ('heel veel invloed') aan te geven hoe weinig of hoeveel invloed bepaalde personen of groepen *feitelijk* hebben op de besluitvorming in D66, gevolgd door de vraag hoeveel invloed zij daarop *zouden moeten* hebben. Dan zien we ten eerste dat in de ogen van de D66-leden de feitelijke macht in Den Haag ligt, bij de Tweede Kamerfractie (gemiddelde score 7,8) en met name de fractievoorzitter (8,3) in de Tweede Kamer, en bij eventuele bewindspersonen (7,7) (zie Tabel 4).

Tabel 4: Feitelijke en gewenste invloed op de besluitvorming binnen de partij van diverse actoren, 2017

Volgens leden D66	Invloed (gemiddelde score) op de besluitvorming van ...							
	Partijvoorzitter	Partijcongres	Actieve partijleden	Alle partijleden	Fractie TK	Fractievoorzitter TK	Bewindspersonen	Kiezers partij
Feitelijk	6,8	7,4	6,8	5,4	7,8	8,3	7,7	4,9
Gewenst	6,1	7,9	7,0	6,7	7,5	7,5	7,2	5,8
Verskil	-0,7	0,6	0,2	1,3	-0,3	-0,8	-0,5	0,9

Volgens de leden ligt de macht binnen de eigen partij dus feitelijk niet bij het partijcongres (7,4), bij alle partijleden (5,4) of bij de actieve leden

(6,8), terwijl het partijcongres (7,9) wel op de eerste plaats staat op de ranglijst van gewenste invloed op de besluitvorming. Op deze ranglijst van gewenste invloed valt het op dat de verschillende ‘mensen in Den Haag’ nog steeds invloed wordt gegund, maar dat zij allen minder invloed op de besluitvorming mogen uitoefenen. Vooral de positie van ‘alle partijleden’ wordt aanzienlijk meer invloed toegewenst. Al met al lijkt het idee van D66 als partij waarin iedereen in beginsel evenveel invloed dient te hebben, nog wel degelijk normatief door te schijnen.

Slotopmerkingen

In het Leidse Partijledenonderzoek 2017 was de volgende stelling opgenomen: ‘Intern is [mijn partij] nu meer democratisch dan een jaar of tien geleden.’ Van de partijleden van de gevestigde partijen was 30 tot 40 procent het daarmee eens, met een uitschieter omhoog van 60 procent onder SGP-leden. Een uitschieter omlaag was er ook: bij de leden van D66, van wie slechts 19 procent instemde met deze stelling. Wellicht speelt hier mee dat deze partij haar leden altijd al diverse vergaande arrangementen voor interne democratische besluitvorming had geboden – de wet van de remmende voorsprong. Ook kan de ‘presidentialisering’ van politieke partijen hier een rol in spelen. [Zie voor dit laatste het hoofdstuk “De leden zijn de partij”: De interne partijorganisatie van D66’ van Gerrit Voerman in deze bundel.]

Hazan en Rahat onderscheiden in hun typering van wie er binnen partijen beslist, enkele stadia die lopen van inclusief naar exclusief.³⁶ In de meer exclusieve stadia is besluitvorming voorbehouden aan partijleiders, selectiecommissies of afgevaardigden. Dat was bij D66 in formeel opzicht nooit het geval, al zagen we in het voorgaande dat, ook als daar formeel geen sprake van is, een D66-partijleider weleens feitelijk zijn opvolger aanwees. Het model van een indirecte partijstructuur met een afgevaardigdencongres dat beslist over partijprogramma, lijsttrekker, partijvoorzitter en kandidaten op landelijk niveau, en leden die ‘slechts’ actief zijn in hun afdelingen, kozen de Democraten vanaf de oprichting bewust niet; dat model bleef wel tot de eeuwwisseling dominant in andere, gevestigde partijen. D66 echter wenste vanaf zijn oprichting een meer inclusief besluitvormingsproces met directe ledendemocratie en one person, one vote

als uitgangspunt, waarbij leden individueel en rechtstreeks kunnen meepraten en meebeslissen op landelijk niveau. Een dergelijke organisatie of ordening van de interne democratie kan nog altijd rekenen op brede steun van de D66-leden.

Ten aanzien van een volgend stadium van inclusiviteit, waarin meepraten en meebeslissen verder wordt opengesteld en uiteindelijk ook voor niet-leden geldt, blijft echter de nodige terughoudendheid bestaan onder leden van D66. De eventuele komst van en in sommige landen al gesignaleerde zogenoemde *multi-speed parties*³⁷ die verschillende gradaties van betrokkenheid kennen en waarin ook niet-leden op diverse momenten mogen meepraten of zelfs meestemmen over interne partijaangelegenheden, lijkt niet op een heel warm onthaal te hoeven rekenen onder D66-leden. Meepraten door niet-partijleden is een optie, die ook eerder openstond bij D66,³⁸ maar meebeslissen is in de ogen van de 'echte' partijleden echt een brug te ver, al is hiermee geëxperimenteerd tot 1978 en in 2004 bij de kandidatenlijst voor de Europees Parlementsverkiezingen. Zoals de democratie in haar algemeenheid een specifieke organisatie en beperkende grenzen kent – slechts een bescheiden minderheid van nog geen 30 procent van de D66-leden van 2017 is het eens met de stelling dat in Nederland meer gebruik zou moeten worden gemaakt van vormen van directe democratie, zoals het referendum –, zo blijkt ook de interne democratie weliswaar in hoge mate inclusief, maar bepaald niet onbegrensd en ongeclausuleerd te zijn, zelfs niet bij de Democraten. Wat interne democratie betreft houdt D66 vast aan een idee waar de partij ooit in haar *Appel*, kijkend naar het democratisch functioneren van Nederland als geheel, de revolutie tegen predikte: 'Het politieke spel moet nog steeds worden gespeeld volgens regels die dateren uit de vorige eeuw.'